

دانشگاه آزاد

دانشکده علوم انسانی
گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

انعطاف پذیری احکام اسلامی و ذکر مصادیق آن در فقه امامیه
(بخش عبادات و احوال شخصیه)

استاد راهنما: دکتر بمانعلی دهقان منگابادی

استاد مشاور: دکتر حسین ابوئی مهریزی

پژوهش و نگارش: محسن غلامیان

بهمن ۱۳۸۹

تقدیم به:

دستان بریده علمدار کربلا

و

پدر و مادر عزیزم

که نگاه مهرآفرینشان را با هیچ مقیاسی نمی توان سنجید.

با تقدیر و تشکر از:

اساتید گرانقدر آقایان دکتر بمانعلی دهقان و دکتر حسین ابویی که
صبورانه و مشتاقانه راه را به من نشان دادند. و همچنین با تشکر از اساتید
محترم گروه فقه و حقوق اسلامی دانشگاه یزد، به ویژه از عنایات آقای دکتر
سید احمد میر خلیلی که صبورانه مرا راهنمایی کردند.
و نیز با تشکر از دوست و برادر عزیزم آقای علی جنگی و محمد علی
نخعی که در فراهم آوردن مطالب مرا یاری نمودند.

چکیده

دین اسلام کامل ترین دین الهی است و دارای برنامه ای جامع برای رساندن بشر به سعادت در دنیا و آخرت است. احکام آن در عین آنکه کامل و آکنده از حکمت است، از ویژگی انعطاف پذیری و سادگی برخوردارند و بدان گونه نیستند که مکلف را در سختی و تنگنا قرار دهند. خداوند، هدف از تشریح احکام را آسودگی و راحتی بندگان خود ذکر نموده و نه مشقت و سختی آنان. نبی اکرم (ص) نیز، از شریعت اسلامی با عنوان «سمحه و سهله» یاد کرده است. با این وجود عده ای از دشمنان اسلام، سعی در مخدوش نمودن چهره این آیین بزرگ الهی داشته و با سخت و خشن جلوه دادن احکام آن، شریعت اسلام را دین دست و پاگیری معرفی کرده اند که با مقتضیات زمان و دنیای امروزی همخوانی نداشته و با حقوق بشر در تضاد است.

در این تحقیق کوشش شده با ذکر مصادیق متعددی از احکام عملی که بر انعطاف پذیری و سادگی احکام شریعت اسلامی دلالت دارند، مثل: تیمم به جای وضو، افطار روزه و شکسته شدن نمازهای چهار رکعتی در حال سفر، وجود قواعدی چون «لا ضرر» و «لا حرج» ضمن تأکید بر انعطاف پذیری احکام دین اسلام، به رد و ابطال شبهات مخالفان پرداخته شود.

کلید واژه ها: انعطاف پذیری، سمحه، سهله، عبادات، احوال شخصیه.

فهرست مطالب:

عنوان	صفحه
فصل اول : کلیات تحقیق.....	۱
مقدمه.....	۳
تعریف موضوع.....	۴
سابقه تحقیق.....	۵
هدف از اجرای تحقیق.....	۷
روش تحقیق.....	۸
سؤالات تحقیق.....	۸
فرضیات و سؤالات پژوهشی.....	۸
بیان چند اصطلاح و ارتباط آنها با انعطاف احکام.....	۹
فصل دوم: قواعد عمومی انعطاف پذیری احکام اسلامی.....	۱۶
مقدمه.....	۱۸
۱-۲. مستندات انعطاف پذیری احکام دین اسلام.....	۱۹
۱-۱-۲. انعطاف پذیری و سادگی احکام از منظر قرآن کریم.....	۱۹
۲-۱-۲. انعطاف پذیری احکام در روایات.....	۲۱
۳-۱-۲. عقل.....	۲۶
۲-۲. فلسفه انعطاف پذیری و سهولت احکام دین اسلام.....	۲۷
۳-۲. وضع شریعت برای مصلحت بندگان.....	۲۸
۴-۲. روشن بودن و فهم ساده احکام.....	۲۹
۵-۲. اجرای احکام موافق با ظاهر.....	۳۲
۶-۲. عدم مؤاخذة در حالات نسیان، خطا و اکراه.....	۳۳
۷-۲. اصل اباحه در اشیاء و اعیان.....	۳۴
۸-۲. الضرورات تبیح المحظورات.....	۳۵

۳۷	۹-۲. قاعده ی اجزاء
۳۹	۱۰-۲. اعتبار عرف
۴۰	۱۱-۲. قاعده لاضرر و منع هرگونه ضرر
۴۱	۱-۱۱-۲. معنای لاضرر و لاضرار
۴۲	۲-۱۱-۲. مستندات قاعده
۴۲	الف) عقل
۴۲	ب) قرآن
۴۳	ج) سنت
۴۴	۲-۱۱-۳. معنای لا در لاضرر
۴۶	۲-۱۲. قاعده جب(الإسلام يجب ما قبله)
۴۷	۲-۱۲-۱. مستندات قاعده
۴۷	الف) قرآن
۴۸	ب) روایات
۴۹	ج) سیره پیامبر (ص)
۴۹	۲-۱۲-۲. مفاد قاعده ی جب
۵۰	۲-۱۲-۳. موارد شمول قاعده جب
۵۳	۲-۱۲-۴. موارد عدم شمول قاعده جب
۵۵	۲-۱۳. قاعده ی میسور
۵۷	فصل سوم: انعطاف پذیری احکام اسلامی در بخش عبادات
۵۹	مقدمه
۵۹	۳-۱. طهارت
۵۷	۳-۱-۱. نجاست بخشوده شده
۶۱	۳-۱-۲. وضوی جبیره ای
۶۳	۳-۱-۳. تیمم به جای وضو و خواندن نماز در قسمتی از قسمت های زمین
۶۵	۳-۲. نماز
۶۶	۳-۲-۱. قاعده تجاوز و فراغ در نماز

- ۶۷ ..... اثر نداشتن شک کثیر الشک ۲-۲-۳
- ۶۸ ..... شک امام و مأوم ۳-۲-۳
- ۶۹ ..... نماز مسافر ۴-۲-۳
- ۷۱ ..... زکات ۳-۳
- ۷۲ ..... فلسفه و حکمت شرعی زکات ۱-۳-۳
- ۷۳ ..... آنچه زکات در آن واجب است ۲-۳-۳
- ۷۳ ..... زکات در اموال ..... الف)
- ۷۴ ..... زکات بدن (فطره) ..... ب)
- ۷۵ ..... افرادی که زکات بر آنها واجب است ۳-۳-۳
- ۷۵ ..... مستحقین وجوب زکات ۴-۳-۳
- ۷۸ ..... مصادیق انعطاف پذیری احکام در بخش زکات ۵-۳-۳
- ۸۰ ..... روزه ۴-۳
- ۸۱ ..... شرایط وجوب روزه ۱-۴-۳
- ۸۳ ..... مصادیق انعطاف پذیری احکام روزه ۲-۴-۳
- ۸۹ ..... قضای روزه ی پدر ۳-۴-۳
- ۹۰ ..... عدم افراط در روزه گرفتن و عبادت ۴-۴-۳
- ۹۰ ..... حج ۵-۳
- ۹۲ ..... امتیازات حج ۱-۵-۳
- ۹۳ ..... حج و تأثیر آن در تکامل اجتماعی ۲-۵-۳
- ۹۴ ..... مصادیق احکام انعطاف پذیر باب حج ۳-۵-۳
- ۹۷ ..... جهاد ۶-۳
- ۹۷ ..... اقسام جهاد ۱-۶-۳
- ۹۹ ..... جهاد در قران و روایات ۲-۶-۳
- ۱۰۱ ..... آثار و فواید جهاد ۳-۶-۳
- ۱۰۲ ..... مصادیق انعطاف پذیری احکام باب جهاد ۴-۶-۳
- ۱۰۶ ..... سیره ی پیامبر در جنگ و جهاد ۵-۶-۳

۱۰۷	..... سفارش اسلام به هم زیستی مسالمت آمیز
۱۰۹	..... ۷-۶-۳. أخذ جزیه
۱۱۴	..... فصل چهارم: احوال شخصیه
۱۱۵	..... ۱-۴. نکاح
۱۱۷	..... ۱-۱-۴. انواع نکاح
۱۱۷	..... ۲-۱-۴. الفاظ صیغه ی نکاح
۱۱۸	..... ۳-۱-۴. مصادیق انعطاف پذیری احکام در باب نکاح
۱۱۹	..... (۱) جواز خواندن صیغه به لفظ غیر عربی
۱۱۹	..... (۲) اشاره شخص لال
۱۲۰	..... (۳) جواز توکیل و ولایت در عقد
۱۲۱	..... (۴) خیار داشتن کودک بعد از رسیدن به سن بلوغ و رفع حجر
۱۲۲	..... (۵) نکاح فضولی
۱۲۲	..... (۶) مشروعیت عقد موقت در فقه شیعه
۱۲۵	..... (۷) صدق زن
۱۲۷	..... (۸) حق حبس برای زن
۱۲۷	..... (۹) سقوط ولایت جد در صورتی که منع از ازدواج دختر با کفو نماید
۱۲۸	..... (۱۰) عیوب مجوز فسخ نکاح
۱۳۴	..... ۲-۴. طلاق
۱۳۵	..... ۱-۲-۴. ارکان طلاق
۱۳۵	..... (۱) مطلق (مرد) و شرایط آن
۱۳۸	..... (۲) مطلقه (زن)
۱۳۸	..... (۳) صیغه طلاق
۱۳۹	..... (۴) حضور شاهدان عادل
۱۳۹	..... ۲-۲-۴. انواع طلاق
۱۴۱	..... ۳-۲-۴. مصادیق انعطاف پذیری احکام در باب طلاق
۱۴۱	..... (۱) مبعوض بودن طلاق نزد خداوند

۱۴۲	.....	۲) برخورد آگاهانه با طلاق در شریعت اسلام
۱۴۲	.....	۳) طلاق شخص لال
۱۴۳	.....	۴) موارد جواز طلاق در ایام حیض و نفاس
۱۴۵	.....	۵) ممنوع بودن سه طلاقه کردن
۱۴۶	.....	۶) وجود طلاق خلع و مبارات
۱۴۷	.....	۷)ظهار
۱۴۹	.....	۸) ایلاء
۱۴۹	.....	۹) طلاق مفقود الأثر
۱۵۰	.....	۱۰) آثار طلاق رجعی
۱۵۲	.....	۳-۴. وصیت
۱۵۴	.....	۱-۳-۴. ماهیت وصیت
۱۵۵	.....	۲-۳-۴. اقسام وصیت
۱۵۵	.....	۳-۳-۴. مصادیق انعطاف پذیری احکام در باب وصیت
۱۵۵	.....	۱) پذیرفته شدن شهادت کافر ذمی
۱۵۶	.....	۲) تساوی موصی لهم
۱۵۷	.....	۳) صحت وصیت برای کافر ذمی
۱۵۷	.....	۴) جواز رجوع موصی
۱۵۸	.....	۵) قبول وصیت و به ارث رسیدن قبول
۱۵۹	.....	۶) شرط بودن اجازه وارث در مازاد بر ثلث
۱۶۰	.....	۷) صحت وصایت به نابالغ به ضمیمه شخص کامل
۱۶۰	.....	اصل احتیاط
۱۶۴	.....	نظر شیخ انصاری و عبد الکریم حائری
۱۶۶	.....	نتیجه گیری
۱۶۷	.....	منابع و مأخذ

فصل اول :

کلیات تحقیق

مقدمه

دین اسلام کامل ترین دین الهی است که بر پیامبر عظیم الشان ما، حضرت محمد (ص) نازل شده است. قوانین و مقررات و احکام موجود در اسلام، با برنامه مدون و حساب شده برای رساندن بشر به سعادت، وضع شده اند. در اسلام عدالت اجتماعی و حقوق فردی برای همه افراد رعایت می شود و اجازه نمی دهد که کسی به دیگری ستمی روا دارد. وجود این گونه قوانین در اسلام باعث می شود تا خیلی از کشورهای قدرت طلب، که دوست دارند دیگران را به استعمار و استثمار بکشند؛ اسلام را سد محکمی در برابر رسیدن به اهداف شوم خود ببینند. چرا که همواره نهضت هایی که در کشورهای اسلامی علیه ستمگران شکل گرفته اند؛ با اتکا به همان دستورات دینی و مذهبی بوده است و شیرازه ستمگران را از هم پاشیده است. همانند، انقلاب بزرگ جمهوری اسلامی ایران در دوران معاصر که همه دنیا را شگفت زده کرد.

به همین دلیل است که این کشورها دست به تبلیغات سوء علیه این آیین مقدس زده و سعی می کنند، از گسترش آن در بین جوامع بشری جلو گیری کنند. آنها برای رسیدن به این هدف شوم خود، سعی نموده اند تا احکام اسلام را خشن، سخت و دشوار نشان دهند. این افراد وجود فرایضی مثل جهاد را نشانه جنگ طلبی این آیین مقدس الهی می دانند. و مدعی شده اند که قوانین اسلام در بخش جهاد، حدود و قصاص و .. با حقوق بشر مخالف است و حقوق بشر در شریعت اسلام رعایت نمی شود. به عقیده این افراد دین ستیز، دستورات سخت و دشوار اسلام با مسائل روز جامعه همخوانی نداشته و نمی تواند جوابگوی نیازهای بشر امروزی باشد.

ما در این تحقیق برآنیم با ذکر مصادیق احکام انعطاف پذیر، ساده و آسان موجود در بخش «عبادات و احوال شخصیه» نشان دهیم، که احکام این دین جامع و کامل بوده و در عین حال ساده و انعطاف پذیر است، تا ادعای این افراد دین ستیز را رد کرده و معرف دین رؤف و مهربان اسلام باشیم. آنچه در اینجا شایان ذکر می دانیم این است که انعطاف پذیری احکام اسلام با توجه به ضوابط و قوانین خاص خودش می باشد. انعطاف در چهارچوب و دامنه قوانین اسلامی است و کسی اجازه ندارد هر نوع بی احترامی، بی توجهی و کوتاهی نسبت به احکام دین را به بهانه انعطاف پذیر بودن و سهل و آسان بودن دین مرتکب شود و از این خصوصیت شریعت سوء استفاده نماید.

این تحقیق مشتمل بر چهار فصل است که در هر کدام از آنها؛ مصادیق احکام انعطاف پذیر دین اسلام را، در فقه امامیه برای خوانندگان محترم ذکر نموده و ارائه می دهد. در فصل اول کلیات

تحقیق و در فصل دوم انعطاف پذیری احکام را در قواعد عمومی اسلام به اثبات می‌رساند. ذکر مستنداتی از قرآن و احادیث برای اثبات وجود انعطاف و سادگی در احکام اسلام و ذکر قواعدی همچون «قاعده ضرورت، لاضرر، قاعده جب» که بر انعطاف احکام در دین دلالت دارند را نیز در فصل دوم مطرح نموده ایم.

در فصل سوم مصادیقی از انعطاف در احکام در بخش عبادات (طهارت، صلاة، زکات، روزه، حج و جهاد) و در فصل چهارم نیز مصادیقی از یسر و سادگی احکام این آیین مقدس را در قسمت احوال شخصیه^۱ (نکاح، طلاق و وصیت) مطرح نموده ایم. در خاتمه هم نتیجه گیری از مطالب مطرح شده در این رساله را فرا روی خوانندگان محترم قرار خواهیم داد.

آنچه قابل ذکر می‌دانیم، بیان این مطلب است که، ما در این تحقیق مصادیقی از احکام که مهم تر و ملموس تر برای افراد است را ذکر کرده ایم و قصد ذکر همه مصادیق موجود را نداشته ایم. لذا سعی در نشان دادن آن دسته از مصادیقی که به نحوی «مبتلا به» افراد هستند داریم.

۱- تعریف موضوع

اسلام آیین «سمحه و سهله» است و احکام موجود در این دین بزرگ الهی شاق و دشوار نیست. به تعبیر پیامبر اکرم (ص) در شریعت اسلام به حکم اینکه سهله و سمحه است، تکالیف دست و پا گیر و دشوار وجود ندارد. و تکالیفی که حرج آمیز باشد در اسلام وضع نشده است «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»^۲ خداوند در دین حرج و تنگنایی قرار نداده است.

هدف اولیه و پیام اصلی دین بزرگ و مقدس اسلام خاصیت جهان شمولی آن است، این ویژگی دین اسلام خود به روشنی بیانگر این مطلب است که اساساً اسلام قابل انطباق با همه جوامع بشری، چه در گذشته، حال و آینده می‌باشد. وجود قواعدی همچون «لا ضرر و لا ضرار فی الإسلام»، «لا حرج»، «تدرء الحدود بالشبهات» و همچنین تخییری بودن شماری از احکام شرعی و

۱- احوال شخصیه عبارت است از مجموعه صفات انسان، که به اعتبار آنها یک شخص در اجتماع دارای حقوق شده است و ان حقوق را اجراء می‌کند. مانند: تابعیت، ازدواج، نام، اقامتگاه، اهلیت و... قانون مدنی ایران در ماده های ۷ و ۸ به موارد آن اشاره دارد: قوانین مربوط به احوال شخصیه، از قبیل نکاح، طلاق، اهلیت اشخاص و ارث، در مورد کلیه ی اتباع ایران، ولو مقیم در خارجه باشند مجری خواهد بود. (ناصر کاتوزیان، عقود معین، تهران، ۱۳۷۱ ه. ش، ج ۲، ص ۴).

۲- حج، ۷۸.

مرتفع شدن موضوع یک حکم از فردی که توانایی انجام آن را ندارد، همگی بیانگر این مسأله هستند که اسلام، دینی ساده و قابل انطباق با مسائل روز دنیاست.

خداوند سبحان در قرآن کریم و پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) در احادیث به این نکته که دین اسلام «دین سمحه و سهله» است، اشاره کرده اند. خداوند متعال در قرآن می فرماید: «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ»، «خداوند برای شما سادگی را می خواهد و سختی را برای شما نمی خواهد»، «... وَ مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»، «در دین هیچ سختی و تنگنایی برای شما قرار داده نشده است.» «لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا»^۲ «هیچ کس به چیزی بیشتر از توانش مکلف نشده است.» پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «بَعَثَنِي بِالْحَنِيفِيَةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ»^۴ خدا مرا بر شریعت و دینی مبعوث کرده است که باسماحت (باگذشت) و آسان است.

در همه ی شرایع و مذاهب اعمال عبادی و مناسک خاصی برای تقرب به خدای مورد اعتقاد خویش، وجود دارد. در دین اسلام نیز، مانند سایر شرایع اعمال خاصی با قواعد و معیارهای خاصی وضع شده که پیروان این آیین مکلف به انجام آن هستند. آنچه در این میان قابل توجه است سهولتی است که در اعمال عبادی این دین نسبت به سایر ادیان پیشین و همچنین وجود راهکارهایی است که در فروعات خود این تکالیف وجود دارد و باعث انعطاف در احکام اولیه شده و نسبت به مکلف توسعه و گشایش در تکالیف را به دنبال دارد.

متأسفانه امروز کشورهای توسعه طلب و غارتگر با نشان دادن چهره خشن و جنگ طلبانه از اسلام، این آیین و پیروان آن را ضد حقوق بشر می دانند. و احکام شریعت اسلام را دشوار، که با مسائل روز دنیای امروزی همخوانی ندارد معرفی می کنند. در این تحقیق در پی آن هستیم که با ذکر مصادیق احکام انعطاف پذیر در بخش عبادات و احوال شخصیه در فقه امامیه، اثبات کنیم که ادعای دین ستیزان مبنی بر سخت و شاق بودن احکام این آیین بزرگ الهی به دور از حقیقت و بی اساس است. بلکه؛ شریعت اسلام دینی آسان و با گذشت است که با برنامه جامع و کامل برای سعادت انسان در دنیا و آخرت نازل گشته است.

۱- بقره، ۱۸۵.

۲- حج، ۷۸.

۳- بقره، ۲۳۳.

۴- کلینی، الکافی، تحقیق، علی اکبر غفاری، چاپ سوم، دارالکتب الإسلامیة - آخوندی، چاپخانه حیدری، ۱۳۸۸ه. ش، ج ۵، ص ۴۹۴.

۲- سابقه تحقیق

در پی تحقیقات انجام شده روشن گردید که در مورد انعطاف پذیری احکام اسلامی، اثری سازمان یافته و کامل در دسترس نبوده و آنچه که تا به حال در این زمینه کار شده است، با عناوینی مانند تسامح و تساهل بوده است. از جمله: «سماحت و سهولت در شریعت اسلام» از کریم عبد اللهی نژاد، «صور من سماحة الإسلام» از عبد الرحمن علی الربیع، «تسامح و شدت عمل در اسلام» از مصطفی حنیف.

متقدمان از فقهای امامیه در مواردی که بحث هایی از قبیل «لاضرر»، «لااخرج»، تقیه و اضطراب و اکراه مطرح شده، به انعطاف پذیر بودن احکام به شکل گذرا اشاره نموده اند. و فلسفه ی وجود قواعد ذکر شده را یسر و سادگی دین برای مکلفان ذکر نموده اند.

در بین فقهای معاصر، شهید مطهری به مباحث انعطاف پذیر بودن احکام و سادگی آنها برای مکلفان در آثار خویش اشاره نموده اند و یکی از علل ماندگاری دین اسلام را، سادگی و انعطاف پذیر بودن احکام آن ذکر می کنند، که با هر زمان و مکانی قابل انطباق است. ایشان در کتاب وحی و نبوت خویش، یکی از نشانه های شریعت اسلام را «سماحت و سهولت» آن ذکر نموده و می فرمایند: «اسلام به تعبیر رسول اکرم «شریعت سَمَحَه سَهْلَه» است. در این شریعت به حکم اینکه «سهله» است؛ تکالیف دست و پاگیر، شاق و حَرَج آمیز، وضع نشده است «ما جَعَلَ عَلَیْكُمْ فِی الدِّینِ مِنْ حَرَجٍ»، خدا در دین تنگنایی قرار نداده است. و به حکم اینکه «سمحه» (با گذشت) است، هر جا که انجام تکلیفی توأم با مضیقه و در تنگنا واقع شدن گردد، آن تکلیف ملغی می شود.^۱

ایشان در کتاب «سیری در سیره نبوی» نیز به این مورد اشاره می کنند که در تبلیغ اسلام باید جنبه سهولت اسلام رعایت شود و «تبشیر و تذار» افراد باید به اندازه باشد. ایشان به حالات روحی مکلف اشاره می کنند و سخت گیری در انجام عبادات و سایر مسائل دین را باعث گریز افراد از دین اسلام می دانند. ایشان به داستانی از پیامبر اشاره می کنند و می فرمایند: «وقتی پیغمبر اکرم (ص)، مُعَاذ بن جبل را برای دعوت و تبلیغ مردم یمن، به یمن فرستاد- طبق نقل سیره ابن هشام- به او چنین توصیه می کند: «یا مُعَاذُ، بَشِّرْ وَلَا تُتَفَّرْ، یَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ»^۲ اساس کارت تبشیر، مژده و ترغیب باشد، و

۱- حج، ۷۸.

۲- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار شهید مطهری، وحی و نبوت، تهران، انتشارات صدرا، ج ۲، ص ۱۵۵، بی تا.

۳- ابن یسار مطلبی، محمد بن اسحاق، سیره ابن هشام، تحقیق: عبد الحمید، مصر، کتابخانه محمد علی صبیح و فرزندان، ۱۳۸۳ ه. ق.

کاری کن که مردم مزایای اسلام را درک کنند و از روی میل و رغبت به اسلام گرایش پیدا کنند.^۱ شهید مطهری در این اثر خویش اسلام را دین با گذشت و آسان می خواند و به احادیث و سفارشات پیامبر در مورد سهولت و آسان گیری دین اشاره می نماید. « پیامبر فرمودند: «بُعِثْتُ عَلَيَّ الشَّرِيعَةَ السَّمْحَةَ السَّهْلَةَ.»^۲ خدا مرا بر شریعت و دینی مبعوث کرده است که باسماحت (باگذشت) و آسان است.

پایان نامه ای با عنوان « موارد برخورداری زن از تخفیف و تسهیل در فقه اسلامی»، از خانم «سمیه خاتمی»، در تاریخ ۸۶/۱۱/۱۶، در دانشگاه فردوسی مشهد دفاع شده است. ایشان در این پایان نامه مواردی را که در شریعت اسلام برای زنان سادگی و سهولت را به دنبال داشته (در بخش عبادی، مدنی و جزایی)، ذکر نموده اند. اما نسبت به مصادیق انعطاف پذیر احکام اسلامی نسبت به مکلفان مرد مطلبی ارائه ننموده است.

شایان ذکر است که در تحقیقات انجام شده با عنوان تسامح و تساهل نیز، آنچنان که ما در این تحقیق مسائل را موشکافی و تحلیل و تبیین نموده ایم، اثری یافت نشده و اثرهای رؤیت شده به ذکر مصادیق انعطاف پذیر احکام اسلام و یسر و سادگی آنها در ابواب فقه به صورت منظم و دسته بندی شده نپرداخته اند.

نویسنده در این تحقیق کوشیده است، مصادیقی را در بخش عبادات و احوال شخصیه، ذکر نماید که «مبتلابه» بیشتر افراد بوده و بیشتر قابل تأمل است. در این تحقیق کوشیده شده است با ذکر مصادیق انعطاف پذیر احکام شریعت اسلامی، شبهات و اتهامات وارده بر دین اسلام، مبنی بر سخت و دشوار بودن احکام آن که توسط معاندان صورت گرفته و می گیرد، رد و باطل گردد.

۳- هدف از اجرای تحقیق

هدف اصلی از اجرای این تحقیق نشان دادن انعطاف پذیر بودن احکام در اسلام است. رد کردن ادعاهای نادرست دشمنان اسلام مبنی بر سخت و دشوار بودن احکام اسلامی و عدم تطابق قوانین این آیین، با مسائل روز جامعه و نیازهای امروزی بشر نیز، هدف از انجام این تحقیق است.

۱- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار شهید مطهری، سیری در سیره نبوی، تهران، انتشارات صدرا، ج ۲، ص ۱۵۷، بی تا.

۲- کلینی، همان مدرک، ج ۵، ص ۴۹۴.

۴- روش تحقیق

در این تحقیق سعی شده است، اهم مواردی را که در ابواب فقه امامیه در «بخش عبادات و احوال شخصیه»، می تواند مصداق انعطاف پذیری احکام باشد ذکر گردد. ذکر منابع استفاده شده، از قرآن، احادیث و کتابهای فقهای معروف امامیه و تفاسیر موجود، برای محققان این امکان را فراهم می کند، تا بحث های مفصل تر را از منابعی که ذکر شده دنبال کرده و به حقیقت احکام الهی و سادگی آنها بیشتر پی ببرند و شیرینی این دین بزرگ را بچشند.

روش تحقیق این پایان نامه کتابخانه ای بوده و در عین حال با استفاده از نرم افزارهای فقهی مانند: المعجم، مکتب اهل البیت (ع)، مکتبه الشاملة، جامع فقه اهل البیت و جامع التفاسیر، داده ها استخراج و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

۵- سؤالات تحقیق

مهمترین سؤالاتی که ممکن است در مورد انعطاف پذیری احکام در دین اسلام مطرح گردد

عبارتند از:

۱- منظور از انعطاف پذیر بودن و سمحه و سهله بودن احکام چیست؟

۲- آیا دین اسلام در پاسخگویی به مسائل جدید باید به اصل سهولت پایبند باشد؟

۳- آیا وجود اصل احتیاط در فتاوی فقها با این قاعده منافات دارد؟

۴- جایگاه انعطاف و سهولت در احکام اسلامی و دامنه آن تا کجاست؟

۶- فرضیات و سؤالات پژوهشی تحقیق

۱- اصل برائت که در عمده مسائل نو و جدید حاکم است و فقهاء بدان استناد می کنند، بر وجود انعطاف پذیر بودن احکام و اصل تسامح و تساهل احکام استوار است.

۲- احکام اضطراری و لحاظ زمان و مکان، در تغییر احکام اساساً بر انعطاف پذیری و سهولت احکام استوار است.

۳- بعضی از فقهاء با استفاده زیاد از احتیاط واجب در فتاوی خود، از این قاعده غافل شده اند. و این امر باعث شده تا بعضی احکام دین را شاق و دشوار ببینند.

۷- بیان چند اصطلاح و ارتباط آنها با انعطاف پذیری احکام

الف) تسامح و تساهل

تسامح^۱ مصدر «سمح» از باب تفاعل می باشد. تسامح، که بیش تر همراه با تساهل به کار می رود، از ریشه (سَمَح) به معنای بخشش و گذشت و بنابراین، نوعی کنایه را آمدن همراه با جود و بزرگواری می باشد.^۲ معادل این کلمه در انگلیسی، کلمه «Tolerance» است که فعل آن Tolerate می باشد. در فرهنگ آکسفورد به معنای اجازه دادن به وقوع یا ادامه چیزی که شخص آن را نمی پسندد و با آن موافق نیست، معنا شده است.^۳ و همچنین به معنای تحمل، پذیرش و به دوش کشیدن است و اکنون در اصطلاح فرنگیان بیش تر در بی قیدی و رهاسازی و بی تفاوتی و سازشکاری به کار می رود.^۴

در اصطلاح و عبارات فقها تسامح عبارت است از: احکامی که در شرع به خاطر رجحان عقلی و مستحب بودن از لحاظ شرعی به خاطر عمل به حکمی که دلیل آن واضح و روشن و کامل نیست، مشمول ثواب و پاداش الهی می شوند.^۵

تساهل مصدر «سهل» از باب تفاعل است واژه تساهل از ریشه سهل، به معنای آسان گیری سعه صدر، به آرامی و نرمی رفتارکردن با یکدیگر است. در واقع دو اصطلاح تسامح و تساهل به یک معنی بکار رفته اند. تساهل به معنای همان سادگی و عدم سختی و حرج در کارها بکار رفته است.^۶

در اسلام، اصطلاحی به عنوان «تساهل و تسامح» وجود ندارد؛ یعنی آیه و روایتی نداریم که در آن مسلمانان امر به «تساهل و تسامح» شده باشند گرچه در برخی احادیث آمده که حضرت رسول (ص) فرموده من بر شریعت آسان مبعوث شده‌ام لیکن آنچه از مجموع معنای لغوی و اصطلاحی

۱- Tolerance

۲- جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح- تاج اللغة و صحاح العربیة، چاپ اول، مصحح: احمد عبد الغفور، عطار، بیروت، دارالعلم للملایین،

۱۴۱۰ ه. ق، ج ۵، ص ۱۷۳۳؛ فیروزآبادی، القاموس المحيط، دار احیاء التراث العربی، ج ۳، ص ۵۸۳.

Oxford Advanced Learners Dictionary, (1998 - 99); P. 1258 - 3

۴- مجله (نامه فرهنگ)، شماره ۲۸/۲۸.

۵- مشکینی، میرزا علی، مصطلحات الفقه، ص ۱۴۲، بی جا، بی تا.

۶- جوهری، همان مدرک.

تساهل و تعریف رایج آن در غرب به دست می‌آید، این است که بهترین معادل برای چنین معنایی، همان اصطلاح حلم و بردباری است که در اسلام مطرح است.^۱

تسامح و تساهل که اکنون رواج یافته و کاربرد فراوانی در گفت و گوهای علمی پیدا کرده، با سمحه و سهله ای که در نصوص دینی و سخنان پیامبر اکرم(ص) به کار رفته متفاوت است. زیرا در تسامح و تساهل نوعی رویارویی و دو سویه بودن نهفته است. در حقیقت، نرمی و گذشت و مهرورزی و مدارای یک سویه، بستگی به طرف مقابل پیدا می‌کند. اگر او آسان گیر و اهل گذشت باشد، با وی به نرمی رفتار می‌شود، ولی اگر اهل گذشت و آسان گیری نبود، خیر. هردو طرف، باید از این ویژگی برخوردار باشند و مراعات آسان گیری و گذشت را بکنند. رعایت یک سویه این ویژگی، بی اثر است، ولی در (سمحه و سهله) که در روایات از آن سخن رفته، مسأله دو سویه ای نیست، بلکه نگاه از افق بازتر و بالاتری است. شریعت اسلام، از پیروان خود می‌خواهد که، با مردم مدارا نموده و روح سماحت و سهولت را، در خود زنده نگهدارند.^۲

جایگاه تساهل و تسامح در فرهنگ اسلامی

سهل گیری و تحمل مبتنی بر آموزه های دینی نسبت به باورها و رفتارهای مخالف، به خصوص باورها و رفتارهای دین مخالف را «تساهل دینی» و سخت گیری و عدم تحمل برخواسته از آموزه های دینی نسبت به باورها و رفتارهای مخالف، به ویژه باورها و رفتارهای دین مخالف را «عدم تساهل دینی» گویند.^۳

در تفکر اسلامی، تساهل در اصل پذیرش دین وجود دارد، یعنی انسان در انتخاب و پذیرش نوع دین آزاد و مختار است و هیچ گونه اکراه و اجباری در پذیرش دین برای وی وجود ندارد.^۴ ما راه هدایت و سعادت را نشان دادیم، مردم در انتخاب آن آزادند.^۵ و با عنایت به ابزارهای شناخت خویش

۱- فتحعلی، محمود، تساهل و تسامح اخلاقی، دینی، سیاسی، ص ۲۳.

۲- اسماعیلی، اسماعیل، قلمرو تساهل و تسامح در نظر شهید مطهری، <http://e-resaneh.com>، ۱۳۸۵ ه. ش.

۳- فتحعلی، محمود، تازه های اندیشه، ش ۷، تساهل و تسامح، اخلاقی، دینی، سیاسی، قم، مؤسسه فرهنگی طه، ۱۳۷۸، ص ۶۶.

۴- بقره، ۲۵۷.

۵- کهف، ۲۸.